

GEORG FRIEDRICH SCHLATER
Tartu Tähetorn (1850. aastatel)

EESTI ARHIIV AUSTRALIAS

Noppeid Hugo Salasoo kirjavahetusest Kaljo Käärikuga

Anne Valmas

4. ja 5. jaanuaril 1952. aastal asutati Sydney Eesti Majas eestlaste ühistegevuse korraldamiseks Austraalias Eesti Seltside Liit (Oolino 1988: 168). Liidu juhatuse üheks olulisemaks eesmärgiks oli rajada eesti arhiiv, et aidata kaasa eestlaste kultuuripärandi säilitamisele paguluses. Arhiivi rajamise idee tuli ajakirjanikult ja Eesti Kultuurifilmi omaaegselt direktorilt, tollaselt liidu juhatuse esimehelt Aleksander Peelilt (1900–1985). 5. veebruaril 1952 saatis liit kirja kirjastustele ja ajalehtede toimetustele, milles põhjendati kirjavara kogumise vajadust. Esimese teate arhiivi kohta tõi Austraalia eestlaste ajaleht *Meie Kodu* 21. veebruaril 1952. aastal (Salasoo 1988: 147). Eialgu otsustati koguda väljaspool Eestit 1944. aastast peale ilmunud eestikeelset trükisõna, sest laias maailmas väikese trükisarvuga väljaantu võis kergesti märkamatuks jääda ja kaotsi minna. Õige pea peeti vajalikuks hakata koguma eesti trükiseid ka varasemast ajast. Aja jooksul hakkas arhiivi kogunema trükisõna okupeeritud Eestistki, kuigi selle talletamist eesmärgiks ei seatud.

Eesti Arhiivi Austraalias (EAA) esimeseks arhivaariks sai Oskar Nahe (1905–1968), kirjanikunimega Tuudur Tamm, raamatu *Need teod süüdistavad: Dokumentaalteos Eesti kannatusaastast 1941* (I–II; New York, 1966–1968) autor ja ka ajalehe *Meie Kodu* toimetaja. Tema aga loobus ajapuudusel ametist juba 1952. aasta lõpul. 9. jaanuaril 1953 võttis vastutusrikka tegevuse üle Hugo Salasoo.

Hugo Salasoo sündis 27. novembril 1901. aastal Tartumaal Meeri vallas. Sealt viis tee Tartu Aleksandri gümnaasiumi. Viies klass jäi aga pooleli, sest kehv majanduslik järg sundis üle minema Tartu õhtugümnaasiumi ja 1917. aastal sai temast õpilane

Kivisilla apteegis. Tartu kooliõpilaste pataljonis võttis Salasoo osa Vabadussõjast ja gümnaasiumi lõpueksamid õiendas ekster-nina alles 1923. aastal. 1924. aastal algasid rohuteaduse õpingud Tartu ülikoolis, mille ta 1927. aastal lõpetas *cum laude*. Aasta pärast omandas Hugo Salasoo magistri- ja 1932. aastal doktori-kraadi. Aastail 1924–1933 töötas ta Tartu ülikooli farmatseutilise keemia instituudi assistendina ja 1934–1940 pidas loenguid kee-mia eradotsendina. Erihuvi tundis Hugo Salasoo taimede ja nende raviomaduste vastu, avaldades sel teemal mitu artiklit.

1933. aastal kutsuti Hugo Salasoo Tallinnasse haridus- ja sot-siaalministeeriumi farmatseutilise inspektori kohale ja 1936. aastal määrati ministeeriumi farmaatsia osakonna direktoriks. 1939. aasta mais lahkus ta riigiteenistusest, et teostada oma elu-unistus — asutada oma apteek. Sobivad ruumid õnnestus leida Kivimäel Õitse tänava nurgal asuvas majas. Apteegiruumid üüriti alumisel korrusel ja apteegi peale said korteri ka Salasood. Apteek avati 14. aprillil 1940. aastal (Salasoo 1998: 222). Peremeheleiba sai apteegiomanik maitsta ainult mõni kuu, juba sügisel apteek natsionaliseeriti. Nõukogude okupatsiooni ajal tuli jälle olla riigiteenistuses ametnikuna Apteekide Peavalitsuses.

Põgenemisteedkonda alustas Hugo Salasoo 21. septembril 1944. aastal laeval Lappland. Abikaasa koos lastega oli põgenenud Saksamaale juba augustis. 1. oktoobril sai pere uuesti kokku ning hakati otsima töö- ja elukohta. Peatuti Sudeedimaal, su-vituslinnas Hammer am Sees, kus leiti elamiseks tuba. Ap-teek, kus Hugo Salasoo tööd sai, asus seal lähedal Niemesis. 1945. aasta mais, sõja lõppedes ja Nõukogude vägede saabudes, tuli ette võtta viienädalane jalgsimatk läbi Tšehhimaa. Baierimaa kaudu jõuti Rebndorfi põgenikelaagrisse, kus perekond peatus neli kuud. Edasi viis põgenikutee Altenstadti ja Geretsriedi laagri-tesse. Aastatel 1945–1949 oli Hugo Salasoo mitmes Saksamaa pagulasgümnaasiumis keemia, ladina keele ja tervishoiu õpetaja ning Kempteni Eesti Gümnaasiumi direktor. Vabal ajal matkas ta Alpides, kus kogus taimi ja koostas herbaariumi.

Austraalia poole asus Hugo Salasoo koos abikaasa Olga ja lel-letütre Lydiaga teele 1. augustil 1949. aastal Rootsi laeval Anna Salén. Teekond kestis kolm nädalat. Pojad Nony ja Inno olid juba varem sinna suundunud. Austraalias möödus üle 40 aasta Salasoo elust. Algul tuli leiba teenida lihttöölisena, sest Eestis välja antud diplomeid Austraalias ei tunnistanud. Esimeseks töökohaks oli vildivabrik, seejärel õnnestus saada ravimilao tellimuste täitjaks.

1956. aastast kuni pensionile minekuni töötas Salasoo eestlasest töösturi Roland Sarve plastvihmamantlite vabrikus raamatupida-jana. Juba 1953. aastal ostis pere ühiselt oma maja Sydney Lid-combe'i linnaosas, mille õuele kerkis hiljem ka arhiivihooned.

Armastus taimede vastu ei kadunud ja pikad matkad loodusesse jätkusid Austraalias. Sydney Eesti Täienduskooli juures juhatas ta loodussõprade ringi. Saabumisest peale hakkas Hugo Salasoo osalema rahvuslikus tegevuses — oli Sydney Eesti Seltsi kultuuri-ringi esimees, ajalehe *Meie Kodu* toimetuskolleegiumi liige, kuu-lus 1953.–1972. aastani Austraalia Eesti Seltside Liidu juhatusse, pidas kõnesid ja ettekandeid ning avaldas artikleid ajakirjanduses.

Tõeliseks kutsumuseks sai arhiivitöö, mis köitis Hugo Sala-sood sedavõrd, et kohe ametisse asudes kutsus ta pagulaseestlasi üles eesti trükiseid ja käsikirju arhiivi saatma ning 1954. aastast hakkas ta ajalehes *Meie Kodu* avaldama aruandeid arhiivis leiduva kohta.

Kuigi sel ajal tuli teha elatise teenimiseks palgatööd, sai arhiiv meelispaigaks, kus ta veetis iga oma vaba hetke. Kui 1957. aasta oktoobris suri abikaasa Olga, muutus arhiivitöö veelgi enam elu sisuks. Arhivaarina pidas Salasoo rohkem kirjavahetust eestlastega kõigist maailma paigust, kes arhiivist andmeid soovisid, ja neid ei olnud sugugi vähe. 1958. aastal sai ta üle 150 kirja, hiljem kirjava-hetus mitmekordistus. Samal aastal korraldati Sydney Eesti Majas arhiivi kogude põhjal ulatuslik raamatunäitus, kus olid väljas kõik 1944. aastast peale paguluses ilmunud trükised.

Hingelt oli Hugo Salasoo bibliofiil, kes püüdis hankida eesti trükiste kohta andmeid kõikvõimalikul moel. Kõige tõhusamaid tulemusi saavutas ta üleskutsete kaudu ajalehtedes. Nii kogunes arvukalt kaastöölisi, üksikisikuid ja kirjastuste ning organisatsioo-nide esindajaid, kes enamasti saatsid oma väljaandeid arhiivile ta-suta. Arhiivi tegevusele lisasid populaarsust ja usaldust pidevalt ajalehtedes ilmuvad aruanded arhiivi saabunud trükiste kohta nii arvuliselt kui keelte kaupa, samuti märgiti ära trükiste saatjad ja arhiivi rahaliselt toetajad. Üleskutsetes oli täpselt kirjas, mida EAA on võtnud ülesandeks koguda. Selleks olid:

1) kõik väljaspool Eestit alates 1944. aastast ilmunud eesti-keelsed, muukeelsed Eesti-ainelised ja kõik eestlaste kirjutatud trükised, ükskõik millisel teemal ja ükskõik millises paljundusteh-nikas: raamatud, ajakirjad, ajalehed, teaduslikud tööd, organisat-sioonide ringkirjad ja aruanded, teatelehed, üleskutsed, lendlehed, ürituste kavalehed ja muud eestlaste elu ja tegevusega ühenduses

olevad materjalid, fotod, käsikirjad, eraisikute kirjavahetus, heli-
valvestused jne;

2) kõik Eestis või mujal enne 1944. aastat ilmunud eestikeelsed
ja muukeelsed Eesti-ainelised raamatud, brošüürid, ajalehtede ja
ajakirjade numbrid jm.

Ise teadustöös osalenuna oskas arhivaar hinnata rahvuskaas-
laste teadustegevust. Ta hankis suure hoolega teadusmonograa-
fiid ja -separaate, pöördudes otse teadlaste poole või otsides and-
meid ajakirjandusest.

Usaldust arhiivi tegevuse vastu suurendas seegi, et Hugo Sala-
soo vastas hoolikalt kõigile kirjadele ja saadetistele. Igas vastuses
teatas ta, missugused trükised on kätte saadud ja mis numbri all
vastav töö on kartoteegis registreeritud.

Aastakümnetepikkune kirjavahetus kujunes Hugo Salasoo
välja Kaljo Käärikuga (1917–2008), kelle esimesed tööd saabusid
arhiivi 1960. aasta septembris. Kaljo Käärik oli keemiainsener
ja metallurg, aktiivne tegelane Rootsi eesti ühiskonnas.¹ 30. sep-
tembrist 1960 pärineb Hugo Salasoo vastuskiri Käärikule:

Olen Teile väga tänulik nende materjalide saatmise eest, mis tõhusalt
rikastavad arhiivi kogusid. Eriti tänuväärne on, et oma töödele lisasite
ka teiste, teaduslikul alal tegutsevate rahvuskaaslaste töid, millised
samuti seni arhiivis puudusid, kuna arhiivil ei ole seni õnnestunud
kõigi eesti teadlastega kontakti luua andmete ja aadresside puudu-
mise tõttu. Siiski on arhiivil seni õnnestunud saada töid enam kui
120lt vabas maailmas tegutsevalt eesti teadlaselt.

Esimesed kirjad on ametlikud, piirdudes tänuga saadetud
trükiste eest. Aastatega muutusid Salasoo kirjad pikemaks ja
avameelsemaks ning sageli avaldas ta arvamust saabunud trükiste
kohta, muretsedes eestlaste kultuuripärandi säilimise pärast maa-
ilma eri paigus. Väga mitmekülgsete huvidega Käärik oskas näha
arhiivi tähtsust ja saavutas arhivaariga ühise keele. Rootsis elavast
teadlasest sai Eesti Arhiivile Austraalias üks teenekamaid kogude
täiendajaid, kelle piiritu energia võimaldas välja peilida peaaegu
kõik, mida arhivaar küsida oskas. 1963. aastal teatas Salasoo oma

¹Kaljo Käärik loovutas autorile oma kirjavahetuse Hugo Salasoo-
ga 1999. aastal. Suuremas osas sisaldab kaust Hugo Salasoo kirju. Kaljo
Kääriku kirjade koopiad on vaid üksikud, need on konspektiivsed ja
napiõnalised. Käärik oli innukas materjalide saatja, aga mitte väga
hoolikas kirjakirjutaja.

korrespondendile, et paguluses ilmunud trükiste osas on Käärik
vaieldamatult arhiivi kogude täiendajana esikohal. Asjatundlikku
nõu sai Salasoo Käärikult teadustööde kohta. Käärik oli ka ise
agar teadustööde saatja.

Kirjas 20. jaanuaril 1962 kirjeldab Salasoo Käärikule, kuidas
ühe tuntud eesti teadlase arhiiv kaduma läks:

Suurem kogus, ca 200 kg väärtuslikku kirjavara Eesti kohta mitmes
keeles läks arhiivile kaduma prof N. Köstneri² ootamatu surma tõttu
Kairos. 1958. a. kirjutas ta, et tahab oma Eestit käsitavad raamatud
anda üle siinsele arhiivile. Parajasti olid aga Suessi tõttu diplomaa-
tilised vahekorrad Egiptuse ja Briti impeeriumi vahel katkestatud ja
sealt ei saanud siia midagi saata. Siis 1959 N. K. järsku suri. Tema
poeg Kairos, Olev Köstner, teatas aprillis 1959, et on valmis need
materjalid siia saatma ühe Ameerika firma kaudu, mille aadressi ma
temale andsin, kuid seda ta ei teinud ja minu hilisematele kirjadele
ei ole enam vastust tulnud. Kui rootsi eestlaste tava kohaselt kavat-
sed eesoleval suvel välismaale suvitama sõita, siis soovitaksin valida
Egiptus. Olen kindel, et Sina seal selle asja suudaksid ära klaarida
ja need materjalid siia saata, kui need vahepeal juba hävinud ei ole.

Aeg-ajalt esitas oma soove ka Käärik. Kriptograafina tundis
ta huvi salakirjaraamatute vastu ja palus neid hankida ka Salasool.
Sellele soovile vastab Salasoo 9. detsembril 1962:

Möödunud nädalal tegin jälle retke südalinna, et kaeda, kuidas on
lugu salakirja raamatute või käsiraamatutega tolle teise antikvaari
juures. Selgus, et nagu eelmine, nii ka see antikvaar ei teadnud üldse,
mida tähendab *cipher* või *cryptography* ja sama lugu oli ka siinses
suurimas teaduslike raamatute kaupluses. Kuna oli veidi vaba aega,
läksin siinsesse suurimasse raamatukogusse, kus muide 10 eestlast
töötab, ja leidsin märgusõna all *chiper* hulga teoseid, milledest mõne
pealkirja ära kirjutasin. Märgin ära allpool mõned, kui juhtub, et
Sulle uudiseks, võid mõne sealse raamatukaupluse kaudu tellida.

Kui Käärik tundis huvi kunagi Eestis välja antud kiirkirjaõpiku
vastu, saatis Salasoo mitmeid kirju Eestisse, kust arvas seda saada
võivat. 1966. aasta jaanuariks on raamatud Austraalias käes ja
lähevad Käärikule Rootsi poole tee — Harald Habermani *Eesti-
keelne kiirkiri* (Tartu, 1930) ja Eduard Ahase *Stenograafia luge-
mik* (Tartu, 1936).

²Nikolai Köstner (1889–1959), majandusteadlane.

Arhiivitöö kõrval jätkus Salasool aega tegelda teisegi hobiga, millele ta oli aluse pannud juba Eestis. Tema artikleid eesti taimedest ja nende raviomadustest ilmus 1930. aastatel ajakirjades *Eesti Rohuteadlane* ja *Eesti Loodus*. Austraalias avastas ta senitundmatuid taimi ja saavutas tuntuse rahvusvahelises botaanikute peres. Austraalias kogus Hugo Salasoo üle 3000 liigi metsistunud taimi. Need taimeleiud on avaldatud Sydney botaanikaia väljaandes *Flora of New South Wales*.

12. jaanuar 1964:

Kesksumise (jõuluage) puhkuse ajal on mul tavaks kujunenud teha umbes nädalane botaaniline matk kuhugi Sydneyst kaugemale. Nii sündis see ka sel aastavahetusel ja kui kaunis suure taimekandamiga mõne päeva eest koju tagasi jõudsin, siis leidsin eest ka Sinu kaks saadetist 6. ja 8. novembrist, mis töid hulga põnevaid ja huvitavaid trükiseid ja arhivaale. Paari neist ei saa arhiivis kasutada, kuna neis pole midagi Eesti kohta, mõned lähevad duplumite kogusse.

Järjest rohkem hakkab arhiivi kimbutama ruumipuudus. Esialgse lahendusena eraldas arhivaar oma majas Sydney eeslinnas Lidcombe'is ühe 5×5 m suuruse toa (Eesti Arhiiv Austraalias. . . 1968). Hugo Salasoo ise kirjeldab olukorda kirjas Kaljo Käärikule 23. veebruaril 1964 nii:

Kokku on mul majas kuus tuba, neist esialgu ainult üks täielikult arhiivi all, aga kui senise hooga asi edasi läheb siis tuleb peagi ka teine tuba trükiste jaoks "rekvireerida".

16. augustil 1964 jätkab Salasoo samal teemal:

Kuna viimasel ajal hakkas juba puudu tulema riulitest, siis raamatuid kogunes juba toolidele, lauale ja põrandalegi, siis hiljuti sai juurde ostetud ca 25 jooksvat meetrit moodsaid terasriiuleid. Nüüd on umbes aastaks jälle muretu. Minu kodus on arhiivi toas ca 80 jooksvat meetrit riiuleid kolmes seinas. Neljandas seinas aken ja kirjutuslaud. Kesk tuba on seljaga vastastikku kaks kappi, mis on kirjavaratäis. Kappide ja riulite vahel on hädavaevalt liikumisruumi.

17. detsembril 1965:

Kaks tööpäeva on veel sel aastal, siis on mõni nädal vahet ja ma loodan, et saan veidi korraldada arhivaale. Viimasel ajal on materjali nii ohtrasti sisse tulnud, et ei ole suutnud kõiki korraldada, eriti ajalehtede ja võõrkeelsete ajakirjade osa katalogiseerida. Aga see pole

ka just väga oluline, seda võib edaspidi teha; praegu on aga peamiseks ülesandeks ainult koguda, koguda ja koguda. Sest kust saaks kümne aasta pärast enam näiteks Rahvusvahelise Liberaalide Kongressi materjale või muud selletaolist, millist materjali Sina suuremal arvul saatnud oled?

Jõulud on ligidal. Douglase mänd kuuse asemel. Särgiväel selle asemel, et olla kasukas. Suur higistamine külmetamise asemel. Põrandale õlgi pole panna, kuid lapsed saavad mürada õues haljal murul. Ja kui just alati ei õnnestu head verivorsti hankida, siis seapraad hapukapsaga ja Rootsist või Belgiast imporditud pohlakeedisega ning sült on ikka laual ja pealejoomiseks küllaldaselt õunamahla. Austraallased oma jõuluõhtu peavad enamasti kas mereannas või kusagil metsa all "piknikul", meie rahvas siiski läheb jõuluõhtul kirikusse ja võtab siis jõulud koduses ringis vastu.

Kaljo Kääriku saadetised arhiivile sisaldavad enamasti poliitilisi trükiseid, ajalehtede väljalõikeid, teadustöid. Salasoo tutvub paljude materjalidega sisuliselt ja kommenteerib neid. Näiteks 9. oktoobril 1966:

Okupeeritud Eestis ilmunud, EMP koguteose³ "Eesti riik ja rahvas" XI ja XII vihk on siin olemas. Arhiivi seisukohalt väga huvitavad, eriti XII, juhul muidugi, kui seal toodud fotokoopiad kirjadest ja dokumentidest pole võltsitud, mis pole võimatu, seniseid kogemusi arvestades.

30. oktoobril 1966:

Kui Sinu saadetised, millest kirjutad, siia jõuavad, siis tuleb mul küll vist nädalaks ajaks töölt koju jääda, et neid kõiki ära sortida, katalogiseerida ja riuleile paigutada! Umbes kolmveerand aasta pärast kavatsen töötamisest loobuda ja hakata riigi pensionäriks, siis on arhiivile võimalik rohkem aega pühendada, samuti oma teisele hobile, mis praegu on täiesti vaeslapse osas, nimelt botaanikale. Pensioni suurus on umbes 80.00 Rootsi krooni nädalas, arvan, et tulen sellega kuidagi läbi. Peavari on maja näol olemas, mille eest pole vaja üüri maksta, nii et peaks saama hakkama.

³Rootsis kirjastuse EMP väljaandel ilmunud koguteosele *Eesti riik ja rahvas Teises maailmasõjas* (I–X; Stockholm, 1954–1962) tulid Eestis ajalehe *Kodumaa* kirjastusel järjena võltsingutena välja XI–XV köide (1964–1972), koostajaks ja autoriks Andrus Roolah.

Teadustööde hankimiseks pidas Salasoo kirjavahetust väga paljude eesti soost teadlastega üle maailma. Andmeid ilmunu kohta leidis arhivaar ajakirjandusest, teadlaste aadresse hankis oma korrespondentide kaudu eri maadel. Kaljo Käärikule andis ta asjalikke ülevaateid saadud vaimuvarast.

18. veebruaril 1967:

Prof Oinas⁴ saadab alati kõik oma ilmuvad tööd. Prof Oras⁵ pole kahjuks kirjadele vastanud. Oinaselt on siin veel suur eesti keele õpik ameeriklastele “Spoken Estonian” kolmes köites ja hiljuti saabus tema “Basic Course in Estonian”. Sellepöolest on prof Oinas täitsa tore, et ta ei põlga vaeva ega kulu, et oma töid siia talletamiseks saata. Enamik eesti teadlasi ja autoreid on sedalaadi, kelle poole olen kirjalikult pöördunud.

Konfidentsiaalseid materjale saaks siin ka vastavalt säilitada. Samas asjas kirjutas mulle dr O. Loorits⁶ 24.6.61, et tema päevik ja arhiiv on kopeerimisel ja kirjutas: “Ühenduses sellega kerkib küsimus mu arhiivi säilitamisest tuleviku jaoks. Olen mõtelnud, et saadaksin ühe eksemplari Austraaliasse, kus Teie valvel see oleks kindlates kätes. Kuid Teiegi olete juba lahkujate ikka jõudmas ja kas olete mõelnud oma järglastele, kes kindlustaks samuti materjali täieliku saladuse? Isegi oma paberite lugemist ma ei saa lubada, vaid arvan, et alles pärast kahe generatsiooni vahemaad, s.t. vast ehk a. 2000 paigu. Normaalse arengu juure olen määrand oma paljude käsikirjade pärijaks noorema tütre pr. Saida Rannaleedi (s. 1932), kes 2000. a. paigu võiks veel elada ja otsustada mu käsikirjade trükkitoimetamise üle. Hoidku taevast, et koopiatega ei juhtuks vahepeal arusaamatusi. Palun vastata, mida arvate ühe koopia Austraaliasse saatmisest. Praegu on juba valmis neli pappkasti täit (üle 2000 lehe). Juurde tuleb vähemalt veel kaks kasti, kõike kokku vähemalt 3000 lehte masinakoopiaid äärmiselt intiimset informatsiooni väga paljude inimeste kohta.” Sellele kirjale vastasin 2. juulil jaatavalt, s.t. et olen nõus võtma koopia oma valdusse ja garanteerima selle puutumatus kuni aastani 2000. Aga sellele kirjale ei saanud enam vastust. Nii et ei teagi, kas need materjalid kopeeriti täies ulatuses ja kuhu eksemplariid ja koopiad jäid.⁷

⁴Felix Oinas (1911–2004), folklorist ja keeleteadlane.

⁵Ants Oras (1900–1982), kirjandusteadlane ja kriitik.

⁶Oskar Loorits (1900–1961), folklorist ja publitsist.

⁷Vt ka allpool.

31. augustil 1967:

Olen nüüd juba kuu aega kroonu pajukil olnud ja pole väga vigagi. Terve kuu on kulunud nii öelda sisseelamiseks uude olukorda ja mulle paistab, et see oli üks mõistlikumaid samme, mis ma viimseil aastail olen teinud, kuigi oleks võinud veel viis aastat töötada.

15. detsembril 1967:

Aeg kaob kiirelt, sest arhiivi korraldamist tuleb nüüd rangemalt teostada, kuna ma enam tööl ei käi. Praegu imestan, kuidas ma üldse tööl käies selle arhiiviasjandusega hakkama sain. Nüüdki, töölt vaba olles olen ülepeakaela sellega sees. Praegu koostan kartoteeki võõrkeelsete perioodiliste väljaannete kohta, selle järel tuleb otsekohe bibliograferida kõik eesti autorite teaduslikud tööd, mis leiduvad võõrkeelse perioodika numbreis. Seni on arvele võetud ja bibliograferitud ainult need, mis on arhiivis eritrukistena. Siis oleks hädasti vaja koostada vähemalt võõrkeelsete trükiste nimestik, mis arhiivis olemas.

Kuna Salasoo elumaja, kus arhiiv paiknes, oli puitehitus, kerkis üles tulekindla hoone vajadus. Kogude suurenemisega oli tõusnud selle rahaline väärtus ja erilist hoolt vajasis unikaalsed arhiivimaterjalid. Eesti Majale oli tehtud 1950. aastatel juurdeehitus, mille kavandamisel oli esialgu ette nähtud tulekindel ruum arhiivilegi. Et ehituskulusid vähendada, muudeti tööde käigus korduvalt plaani ja uue hooneosa valmimisel leiti arhiivi tarbeks koht vaid paarile kapile. Sellest ruumist loomulikult üha kasvavale kogule ei piisanud.

Olukorra lahendamiseks ehitas Hugo Salasoo oma krundile 1968. aastal garaaži asemele “oma kulu ja kirjadega” tule- ja valguskindla arhiivihoonet. Riiulid trükiste ja arhivaalide paigutamiseks olid metallist. Ehituskulu pidi tasuma Austraalia Eesti Seltside Liit aastate jooksul üürina (Eesti Arhiiv Austraalias. . . 1968). Esialgu oli ruumi rohkem, et olemasolevat paigutada ja korrastada. Kümne aasta pärast oli pool 36 m² hoonest täis.

28. veebruaril 1968:

Minu tagaõuel kerkivad praegu Eesti Arhiivile Austraalias tulekindla hoone müürid ja loodetavasti märtsi lõpupoole saan hakata sinna arhiivi kogusid üle viima. Saab olema tükk tööd, kuna 16 aasta jooksul on neid kogunenud kenake kuhjake. Kui hoone valmis saab, on vähemalt minu eluajaks arhiivile asu- ja varjupaik kindlustatud.

Arhiivihooned oli kahekordsete telliskiviseintega, kahekordse betoonpõrandaga, kus kihtide vahel oli polüeteenile, asbest-fibrolaega ja alumiiniumkatusega, seega võimalikult hästi kaitsitud tormide ja tulekahjude eest. Akendeta ruumis sai riuleid paigutada kõigi seinte äärde. Valgustuseks olid neonlambid. Välismaal asuvatest eesti arhiividest oli Austraalia oma esimene,⁸ mis sai arhiivitingimustele vastava omaette hoone. Arhiivi siustamine, mööbli paigaldamine ja arhivaalide üleviimine oli sel perioodil Hugo Salasoo elu sisuks (Salasoo 1998: 380–381).

6. juunil 1968:

Oled jälle EAA heaks tublit tööd teinud saates suurel arvul väärtuslikku ja vajalikku materjali ja trükiseid. Otse imekspanuväärt, kuidas oma intensiivse töö kõrval ja ka seltskondliku tegevuse juures veel nii palju aega saad EAAle ohverdada. Saabus hulk saadetisi, ei hakka loetlema kõiki, see võtaks terve poogna, märgin vaid Nermani⁹ “Sverige på glid”, “Union Postale” nr-t E. Teemanti kirjutisega mitmes maailma keeles, mis olid saadetises eriti põnevad, muidugi ka Sinu tööd ja kõik muu.

Arhiivi kogud on nüüd täielikult uude hoonesse üle viidud. 29. juunil on ettenähtud lisaks veel hoone õnnistamine õpetaja Einar Kiviste¹⁰ poolt ja siis läheb elu jälle tavalist rada. Suuremate trükiste ja teaduslike tööde ühiskartoteegis on praegu 4726 kaarti. Teaduslikke töid on arhiivis 2128, 316lt eesti autorilt väljaspool kodumaad. Ilmunud töid on kindlasti kaugelt üle 3000, seega palju on veel puudu.

Kas on teada Felix Aasma¹¹ aadress, kes tegi doktoritöö 1966 Chalmersi Tehnika Ülikoolis Stockholmis automaatika alal?

7. juulil 1968:

Paar nädalat tagasi saatsin enamikule [välis]eesti ajalehtedele üleskutse eesti teadlastele oma tööde saatmiseks, kuna lähemal ajal kavatsen hakata koostama arhiivis leiduvate võõrkeelsete trükiste kataloogi, kuhu kõik siin leiduvad eesti teadlaste tööd sisse tuleks.¹²

⁸Eesti Arhiivi Ühendriikides maja valmis Lakewoodis 1974. aastal.

⁹Birger Nerman (1888–1971), Rootsi ajaloolane-arheoloog, Balti pagulaste toetaja nende vabadusvõitluses.

¹⁰Einar Kiviste (1906–1986), kirikuõpetaja.

¹¹Felix Aasma (1920), tehnikateadlane.

¹²Vt *Võõrkeelseid trükiseid Eesti Arhiivis Austraalias = Foreign language publications in Estonian archives in Australia = Fremdsprachige*

10. augustil 1968:

Lisan käesolevale kirjale veel kaks lehekülge, millel on toodud enam-vähem kõik eestikeelsed trükised, mis siin praegu veel puuduvad. Saadan selle ainult informatsiooniks, et näeksid, kui suhteliselt vähe on veel puudu. Umbes 7% kõigist seni ilmunud trükistest.¹³

19. septembril 1968:

Tänane kiri on erakordne sellepolest, et pean Sulle esitama kaks suurt palvet.

Nimelt suri juulis EAA kauaaegne kaastööline Oskar Nahe, kes saatis arhiivile pidevalt väärtuslikku materjali, mis saabus “Eesti Päevalehe” [Rootsis] toimetusse ja mis peale vajaduse möödumist oleks läinud paberikorvi, igasugused trükised ja fotod. Härra J. Kokla¹⁴, kellega asusin kirjavahetusse selles küsimuses, arvas, et toimetuse tööga ülekoormatuse tõttu ei leia tema mahti nende materjalide kogumiseks ega saatmiseks, kuid märkis, et kui keegi võtaks saatmise enda peale, siis võiks sellest ehk midagi tulla. Minu palve ongi nüüd, et kas Sinul ei leiduks võimalus iga paari või kolme kuu järgi EPL toimetusest läbi minna ja sealt kõik arhiivi jaoks kõrvalepandu ära tuua ning mõnikord kui midagi siiapoole kavatsed saata, paneksid koos teele.

Teine palve on järgmine. Oskar Nahe õe, proua Herta Tiitso käes on kõik O. Nahe arhiiv, mille ta on lubanud EAAle, nagu me tema siinviibimisel aprillis s.a. kõnelesime ja mida ta oli maininud ka oma õele ja hr Koklale, kui ta veel terve oli. Pr Tiitso kirjutab mulle, et talle teeb kõige suuremat muret valiku tegemine, mida siia saata, mida mitte, kuna materjali olevat üsna palju. Ta märkis, et oleks hea, kui keegi, kes säärase asjadega rohkem kursis, talle appi tuleks. Kas oleks Sinul võimalik pr Tiitsole ses suhtes abiks olla? Kui nõustud, palun astu temaga ühendusse. See ei ole Enskedest küll väga kaugel, aga siiski hea tükk maad. Minu arvamus on, et mida

Publikationen im Estnischen Archiv in Australien. [Koostanud] Hugo Salasoo. Sydney: EAA, 1969. 103 lk.

¹³Usun, et Hugo Salasool ei olnud sel ajal piisavalt informatsiooniga kõigi ilmunud trükiste kohta. Kindlasti oli puuduvaid trükiseid rohkem, eriti põgenikelaagrite omi. Muidugi sõltub sellest, mida ta trükiseks pidas.

¹⁴Juhan Kokla (1915–1992), ajakirjanik, Rootsis ilmuva *Eesti Päevalehe* toimetaja.

rohkem säilitada ja siia saata saab, seda parem. Pr Tiitso arvas, et arhiivi ei huvitagi paljud kaustad, aga, kus on ajaleheväljalõigetena kõik O. Nahe kirjutised. Minu arvates on need just väärt talletada, kuna seal on üheskoos tema tegevuse tulemused ja nõ bibliograafiline ülevaade tema kirjutistest. Samuti oleks arhiivi seisukohalt väärtuslik ka tema isiklik kirjavahetus, eriti mida ta pidas isikutega andmete saamiseks möödunud sündmuste kohta.

Kaljo Käärik oli nõus mõlemat palvet täitma.

Balti Humanistlik Ühing Stockholmis määras 1967. aastal EAA kauaaegse kaastöölise, ustava sõbra ja agara abistaja Kaljo Kääriku ettepanekul EAA-le toetuseks 150 Rootsi krooni, ostes ja saates selle summa eest arhiivile vajalikke trükiseid. Firenze ilmnes 1946. aastal Francesco Agro itaaliakeelne töö Eesti Vabariigi põhiseaduse kohta *L'esperienza costituzionale estone*, mida arhiiv soovis saada, kuid mis oli müügilt otsas. Käärik leidis teose ühest Soome raamatukogust, see mikrofilmiti Balti Humanistliku Ühingu kulul ja täiendas Eesti Arhiivi Austraalias esimese mikrofilmina (H. S. 1968).

4. märts 1970:

Vanemad trükised siin on andnud võimalust mõndagi informatsiooni anda. Nii saatsin möödunud aastal kaks jagu Kampmanni "Eesti kirjandusloost" Ameerikasse fotokoopiatega tegemiseks ja sain selle hiljem tagasi. Mujalt seda saada ei olnud. Arhiiv ongi kujunenud väikesel viisil informatsioonikeskuseks, kus on tulnud vastata küsimusi, nagu "Eesti hümn" tekst inglise keeles. Oli võimalik anda kolm varianti.

Mis kuupäeval asutati Tallinn 1212. aastal? Millal hävitati eestlaste poolt Sigtuna?

Millal oli Mahtra sõda? jne.

Nii et kui Sul on vanemaist aegadest midagi äraandmiseks, siis võtan meelega vastu. Mida rohkem siin seda vaimuvara ja kirjavara, seda parem.

16. novembril 1970:

Kolm suurt puukasti Oskar Nahe arhiiviga jõudis selle kuu algul siia. Tohtu hulk väga väärtuslikku materjali, kokku 69 kausta ja peale selle veel lahtist materjali. Ajakirjade numbraid, fotosid, kirju jne. pole jõudnud kõiki veel korraldada ja katalogiseerida. [---] Kahju,

et rida tublisid eesti autoreid, nagu Edgar Kant¹⁵, Ilmar Talve¹⁶, Helmut Hagar¹⁷, E. Blumfeldt¹⁸, Peeter Arumaa¹⁹, Felix Aasma — et mainida mõnda, kes asuvad Soomes või Rootsis — ei ole tahtnud seni oma töid siia talletamiseks saata.

18. septembril 1972:

13. sept. sain Bolognast, kus üle 300 itaallase on eesti keelt õppinud, esimese eestiainelise doktoritöö, mille saatis autor Ludvico Valvasori. Töö käsitab Kalevipoja III laulu eestikeelse esimese väljaande ja saksakeelse tõlke võrdlust. Tekst on itaaliakeelne (töö pealkiri saksakeelne!), sisu on tsitaate eesti ja saksa keeles. Töö on 254 masinakirja lehekülge ja on väga huvitav. Kuuldavasti on Bolognas veel paar-kolm eestiainelist väitekirja valmimisel. Kust see nii suur huvi eesti keele õppimise vastu tuli, ei tea, kuid põnev see on.

4. märtsil 1973:

Sinu saadetises leidunud raamatud "Kennen sie Russland?"²⁰ läks arhiivi üldkartoteeki nr. 7985 all ja kaks Jüri Matisoo²¹ tööd "Novel superconducting laboratory devices" said nr-d 7986–7987. Jüri Matisoo on kindlasti eestlane, sest olen varem ühe tema töö saanud prof Olev Trässilt²². Matisoo endale kirjutasin, aga kiri tuli tagasi. Uuel aadressil saatsin uue kirja, aga vastust pole saanud. Kui mahti saan, panen uue kirja hakkama.

Lugesin hiljuti, et Sinu abikaasa²³ on pidanud ettekande Norras ja Rootsis teemal "The succession of blueing fungi in insect galleries in roundwood s during storage". Sellestki sooviksin meelega saada eksemplari või äratõmmet.

"Kennen sie Russland?" on väga põnev väljaanne. Kas sääraseid väljaandeid leidub Rootsis antikvariaatides? Endine raamatu omanik on olnud Stockholmis.

¹⁵Edgar Kant (1902–1978), geograaf.

¹⁶Ilmar Talve (1919–2007), kirjanik ja etnograaf.

¹⁷Helmut Hagar (1914–1991), etnoloog ja museoloog.

¹⁸Evald Blumfeldt (1902–1981), ajaloolane ja bibliograaf.

¹⁹Peeter Arumaa (1900–1982), keeleteadlane.

²⁰Vt *Kennen Sie Russland*. Berlin, 1916.

²¹Jüri Matisoo neli teadustööde separaati on EAAs.

²²Olev Träss (1931), keemik.

²³Aino Käärik (1918), puidutehnoloog.

Just Eesti Vabariigi aastapäeval, 24. veebruaril sai arhiiv kingiks kaks väga väärtuslikku raamatut: Wiedemanni eesti-saksa sõnaraamatu (1923) ja Vannase “Eesti Vabariigi loomispäevilt 1917–1925” (1925). Mõlemad vähemalt siin, Austraalias suured haruldused.

Kuna kui 1968 arhiivi hoone valmis sai, ülesseatud terasriiulid on juba maksimumini trükiseid täis, siis tellisin juurde veel ca 40 jooksvat meetrit riuleid, mis paari päeva eest kohale jõudsid. Need tuleb nüüd kokku monteerida ja üles upitada ja see võimaldab jälle mõne aasta trükiseid korralikult ära mahutada. Nagu võisid lugeda Sulle varem saadetud ülevaatest EAA tegevuse kohta, on trükiste sissevool väga elav ja rõõmustav.

26. mail 1973:

21. mail saabus saadetis, mis tõi pr Warmalt arhiivile pühendatud A. Warma²⁴ “Lähettiläänä Suomessa 1939–1944”²⁵ ja Esmo Ridala ettekande “Europa prepares Security Conference”.

Ma ei tea kahjuks pr Warma aadressi, palun ole siis nii kena ja anna temale üle arhiivi suurim tänu selle väga väärtusliku raamatu eest. Palju tänu muidugi ka Sinule, sest tõenäoliselt ilma Sinu kaasabitajana pr Warma poleks sellele tulnud, et raamatut EAAle saata.

Soomes ilmuvate väljaannete osas on EAA abistajaks olnud Esmo²⁶ vend Veljo Grünthal²⁷, kuid nähtavasti on ta oma isikliku tööga väga ülekoormatud ja viimasel ajal ei ole temalt saanud teateid raamatute kohta, mida olen palunud arhiivile osta.

2. mail 1974:

Hiljuti käis arhiivi vaatamas üks arheoloog Eestist, kes on restaureerinud Tallinnas vanu hooneid, linnamüüri, Niguliste kirikut, ka Narvas Hermanni kindlust jne., ka Tartu Ülikooli aulat peale tulekahju. Jutustas, kuidas TÜ tulekahju puhul kogu maa oli olnud mures ja leinas, kuid ta polnud midagi kuulnud sellest, et “juhusliku kokkusattumisenä” samal ajal põlesid keeleliste ja ajalooliste materjalide kogud ka Ukrainas ja Usbekistanis. Külaline oli muidugi väga

²⁴Aleksander Warma (1890–1970), diplomaat.

²⁵A. Warma. *Lähettiläänä Suomessa 1939–1944*. Helsinki, 1973. Tõlgitud eestikeelsest väljaandest *Diplomaadi kroonika*. Lund, 1971.

²⁶Esmo Ridala (1923–1988), ajakirjanik.

²⁷Veljo Grünthal (1928–2003), prantsuse ja ladina keele õpetaja.

üllatunud, kuuldes et väljaspool Eestit on 1944. aastast alates ilmunud ca 2000 eestikeelset raamatut ja nähes neid siin peaaegu kõiki, kuna neist on siin puudu praegu ca 70, seega ainult 3,5%. Samuti vaatas huviga praegu vabas maailmas ilmuva 15 eestikeelse ajalehe numbreid. Näitasin fotokoopiat kolme USA astronaudi kirjast, kus nad oma allkirjaga kinnitavad, et viisid eesti trikoloori kuu peale koos teiste rahvaste lippudega, fotosid venelaste purustatud Tallinnast, sadu võõrkeelseid raamatuid Eesti kohta, mis näitavad püsivat huvi Eesti ja teiste balti riikide vastu.

5. veebruaril 1975:

See on tore, et uusi jõude tuleb arhiivide korraldamise alale, sest tõesti sel alal tööd on palju. Lugesin Su kirjast suure huviga, et oled asunud maestro Juhan Aaviku²⁸ arhiivi korraldama. Näib, et maestro ise on juba väga hoolikalt oma materjali kogunud ja ka korras hoidnud, aga siiski on Sinul veel küllalt tööd, et seda kõike “kataloogida” ja lõplikult korraldada. Aga see on huvitav töö, kuigi võtab palju aega, sest oma kogemustest tean, et korraldamise juures tihti asud üht või teist kirjutist või dokumenti lugema ja sellega läheb tublisti aega — enamik neid materjale on ju väga põnevad.

Ma otsisin siin kõik käepärast oleva materjali Juhan Aaviku kohta, kuid ei leidnud muud, kui käesolevale lisatud kolm kirjutist tema 75., 80. ja 90. juubeli puhul. Mingeid aktusi ega kontserte tema juubeli puhul siin ei korraldatud. [---] Üldiselt on siinsete kontsertide kavas harva J. Aaviku helitöid olnud. Mis “Muusika ajaloo” käsikirja puutub, siis see on kindlasti (kui see on käega kirjutatud, siis veel eriti) säilitamise vääriiline.

21. aprillil 1975:

Kuna (kaval) Rebane²⁹ pole ei kirjadele ega rahadele vastanud, siis ei jäänud mul muud üle kui tellida Underi raamatud³⁰ EKK kaudu, nüüd on nad mul juba käes. Kahjuks pole saanud mahti korralikult lugeda, vaid sirvida. Loodetavasti saab EKK raamatute vahendamisel ka mingit % oma kulude katteks? Ma olen sealt kaudu ka mõnda teist raamatut ja laulupeo mälestusrahasid tellinud.

²⁸Juhan Aavik (1884–1982), helilooja ja koorijuht.

²⁹Imant Rebane (1919–1986), kirjastuste Eesti Raamat ja Vaba Eesti juht, Balti Instituudi sekretär ja kantselei juhataja Stockholmis.

³⁰A. Adson. *Marie Underi eluraamat*. I–II. Toimetanud I. Rebane. Stockholm: Vaba Eesti, 1974.

12. juunil 1975:

Balti Instituudilt sain 30. juunil 1974 tellitud raamatud kätte 30. mail, tänu hr [Kalju] Lepiku abile. Minu poolt oleks sellega kõik korras olnud, kui mitte raamatute vahel poleks olnud järgmise sisuga kirjake: “Kui Teil on asja Balti Instituudile või allakirjutanule isiklikult, siis kirjutage otse ja mitte kolmandate isikute kaudu. I. Rebane.”

Sellele ei saanud jätta reageerimata ja kirjutasin siis viisakas toonis (oli kaunis raske viisakas olla!) vastuse, millest ärakirja saatsin informatsiooniks hr Lepikule. Ma kirjutasin, kuidas ta omandas minu poolt Underi raamatu tellimiseks saadetud raha ja ei ole seni saatnud Saareste sõnaraamatu 22. vihku, kuigi neljas köide lõpuni on juba 1965. a. ette makstud. Viiele kirjale pole ta vastanud ja nüüd soovib, et ma ikka veel temale endale kirjutaksin.

11. jaanuaril 1976:

Olin just jõudnud tagasi 11-päevaselt sõidult Adelaide'i IX Eesti päevadele ja Austraalia Metsäilikooli 5. kursusele, kus esinesin kahe loenguga: eesti teadlaste tegevusest vabas maailmas ja eesti vanemast ajaloost — kui leidsin eest Sinu saadetise, mis tõi palju huvitavat ja väärtuslikku, ka Sinu töö “Spectrografisk bestämning av Be. . .”³¹

Eesti päevadest võttis tegelastena ja pealtvaatajaina osa umbes 1500 inimest, mis on küllaldane 6500 eestlase kohta Austraalias. Metsäilikoolis oli 24 õpilast, ka rekordiline arv, varem oli see 8–16 vahel. Tohtud kaugused takistavad paljude osavõttu, sõit on küllalt kallis.

3. juunil 1976:

Aprillikuu sel aastal oli üks tulemusrikkamaid arhiivi 24aastases ajaloos. Päev enne Sinu saadetist jõudis siia 29 tööd Elmar Järvesoolt³², siis 40 tööd Rein Taageperalt³³ ja siis 27. aprillil 55 saadetist ühel päeval korraga, üle saja raamatu ja teadusliku töö ajavahemikust 1900–1976! Seda lahmakat andis lahendada õige mitu päeva. Siis tuli otsida välja siinseid duplumeid Lakewoodi arhiivi jaoks ja mis

³¹Vt K. Käärrik. Spectrografisk bestämning av beryllium och koppar I malmerochbergarten. — *Sandvik coromant*, 1972, No. 2070, 1–5. EAAs on kokku 34 K. Käärriku teadustööd.

³²Elmar Järvesoo (1909–1994), põllumajandusteadlane.

³³Rein Taagepera (1933), poliitik ja ühiskonnateadlane.

seal puudusid, neid teele saata. Neid on siit seni saadetud 12 pakki 6–9 kg, raamatuid ja perioodikat, ka teaduslikke töid. See töö kestab edasi. Nemad tasuvad saatekulu, kuna siin selleks summad puuduvad. Nemad seal said riigilt mõned taalrid toetust. Minu kasu on, et saan riulitele rohkem ruumi. Praegu on siin 5657 tööd 556lt eesti autorilt väljaspool Eestit.

Aeg-ajalt andis arhivaar kirjasõbrale teada ka Austraalia looduse iseärasustest, millest ilmnnes, et arhiivikogudki võisid ootamatute loodusjõudude ohvriks sattuda. Õnneks pidas arhiivi katus vastu!

29. novembril 1976:

10. nov. õhtul läks meie linnaosast üle ennenähtamatu rahetorm, kus raheterad olid kettakujulised, ca 5×3 cm või veidi suuremad ja moodustasid murupinnal ca 20 cm kõrguse kihi. Öösel oli 17 kraadi sooja, kuid järgmisel hommikul olid veel suured hunnikud raheteri sulamata siin ja seal purustatud põõsaste all. Umbes veerand meie piirkonna majadest kaotasid oma kivikatused, siin ligidal jäi 40 majast 25 ilma katusega. Praegu on kõigil suured plastikpalakad üle, kuni uued katused tehakse. Mina õnneks lasin neli aastat tagasi oma kivikatuse katta alumiiniumiga, sellele löi rahe ainult mõned mõlgid sisse. Aias tegi aga puhta töö: enamik lilli, tomateid, kurke, salateid kadus täielikult selle 20 minuti jooksul. Ploomipuud olid täis ploome, mis oleks jõuluks valminud. Sellelt tõi rahe alla kõik rohelise vilja ja suurema osa lehti ja peenemaid oksid. Samuti juhtus ka sidruni-, apelsini- ja mandariinipuudega. Kui oksad alles jäid, siis vähemalt osa koort peksis rahe okstelt maha. Minu majal lõhkus ära neli akende alumiiniumist varikatust.

1977. aasta jaanuaris saatis Hugo Salasoo laiali aruande arhiivi tegevusest, kus kirjutab, et arhivaar saatis aasta jooksul välja üle 700 kirja ja saadetise ning sai samal ajal üle 960 kirja ja saadetise, lisaks veel üle 600 saadetise, mis töid eesti ja muukeelse perioodika numbriid. Teaduslike tööde koguarv oli arhiivis 11 029, neist eestikeelseid 3520. Väljaspool Eestit aastail 1945–1976 ilmunud enam kui 2000 eestikeelsest raamatust on EAAs üle 96%. Enne 1944. a. ilmunud eestikeelseid raamatuid oli 661.

14. juunil 1977:

Täna on mul üks probleem lahendada ja võibolla saad Sina siin head nõu anda või isegi aidatagi. Nimelt oli mul heaks kaastööliseks

Stokholmis dr Lembitu Reio³⁴, kes varustas siinset arhiivi sealpool kandis ilmuva võõrkeelse kirjavaraga. Selleks saatsin temale aegajalt mõne summa raha ja ta ostis eraldi neid trükiseid, mida ilma rahata ei saanud. Kahjuks saadeti Reio maapakku Uppsalasse ja senisel kombel ei saa ta mind enam aidata. Nüüd on hea nõu kallid ja ehk tead Sina säärast anda?

22. juulil 1977:

Arhiivil praegu majanduslikke raskusi ei ole, seepärast olen valmis kerge südamega ostma neid trükiseid, ka eestikeelseid, mida tasuta ei saa ja kuna eesti kirjastused maadlevad raskustega, siis ei ole ma viimasel ajal neilt enam küsinudki tasuta väljaandeid, vaid olen püüdnud osta. USAs on mitu rahvuskaslast, kes on harjunud iga aasta saatma arhiivile väikest toetust 10 kuni 100 USA dollari piires ja hiljuti tuli Rootsist ühelt vanemalt eestlaselt ootamatult 1200 krooni, inimeselt, kellega varem kunagi polnud tegemist olnud, kuid kes vist oli lugenud "Tulimullast" nr. 3 1976 pikemat lugu siinsest arhiivist.

13. novembril 1977:

Enne jõulune aeg on jälle muutumas üpris kiireks. Paljud autorid on suvepuhkuselt tagasi jõudnult asunud saatma arhiivile oma töid ja viimase kolme päevaga eelmisel nädalal saabus kokku 56 tööd kaheteistkümnelt autorilt. Saadan eriümbrikus üleskutse ja materjalid AABSi liikmeks astumiseks Sulle kogu perega. Hiljuti sain AABSi liikmete 1977. a. nimestiku, mis näitab, et 651st liikmest on eestlasi ainult 152, nende hulgas minu perest kaks, Sinu omast aga mitte ühtegi. See organisatsioon teeb minu arvates väga head tööd ja toetamise mõttes võiks Sinagi selle liikmeks astuda. Liikmemaksu arvel neli korda aastas ilmuv 100leheküljeline ajakiri toob huvitavaid kirjutisi balti ala kohta, mida loen suure huviga ja peale läbilugemist panen arhiivi.

3. jaanuaril 1978:

3. detsembril saabus Sinu saadetis paljude fotokoopiatega huvitavaist trükistest, muuhulgas 6 lehel luuletusi Gustav Vasa laagrist nov. 1944 ja koopia O. Looritsa kirjast K. J. Petersoni päritolu kohta. 30. detsembril saabus saadetis, mis tõi Emilie Mäkiselt "A. H. Tamm-

saare"³⁵, siis veel väga huvitava sisuga "Tidskriften Östeuropa" nr 3, 1977 ja 14 väikestrukist. Palju tänu kõige eest! Pr Mäkisele kirjutatan tänukirja. Tema nimi kõlab mulle väga tuttavana, aga ma ei leidnud kusagilt mingit märget, et mul oleks temaga varem kontakti olnud. Kust ta sellele tuli, seda väljaannet siinsele arhiivile saata?

Kaljo Käärrik kirjutas Salasoole hoopis harvem, tema kirjad olid lühidamad ja väga konkreetsemad, kus ta punktide kaupa oma soovet vastuseid arhiivaarile esitas. Kahjuks on ta teinud ainult üksikutest oma Austraaliasse saadetud kirjadest koopiaid. Hoopis sagedamini laekus EAAle tema raamatusaadetisi. Kirju on alustanud ja toreda pöördumisega "Armas kõigi eestlaste arhiivaar!"

10. jaanuaril 1978 vastab Kaljo Käärrik Salasoole:

Emilie Mäkinen — Leeni ja Emil Vesterise arhiivi korraldaja, kelle hoole all on ka Eesti Soome klubi arhiiv juba sõja ajal (Kajaanis) ja kes oma kirjas EKKle pahandas, et H. Mäelo ütles omas raamatus, et arhiiv on korralagedus. Sellise kirja koopia on Sul olemas. Mina sain ise Emilielt ühe Tammsaare ja kui ma talle helistasin ja ütlesin, et see on haruldus, siis ütles ta, et tal on veel paar tükki ja ma palusin tal siis teise saata pühendusega EAAle. Väga lihtne, eks, kui tead. . . Astun AABSi liikmeks. Sain ka Endel Arujalt³⁶ pääpesu.

Jälle Hugo Salasoo kiri 10. veebruarist 1978:

Arhiivile sain ma ootamatult väga hea ja innuka kaastöölise Stockholmis. See on Harri Kiiski³⁷ ema, minu eestiaegne kolleeg Marta Kiisk³⁸. Ta on hankinud juba näiteks "Femina" numbrid ja palju muud vajalikku kirjavara, millest osa on juba teel. Sellega on see raske küsimus nüüd paremini lahenenud kui iganes võinuksin loota. Loodan aga, et Sina ikka edasi püüad saata sedalaadi materjali, nagu senini oled saanud.

1. septembril 1978:

Arhiivitöö on siin nüüd nii suureks paisunud, et millelegi muule enam aega ei jätku. Eestiga teen just sama, mida Sina sealsete raa-

³⁵Tegemist võib olla Eeva Niinivaara artikli "A. H. Tammsaare — elävä satavuotias klassikko" separaadiga ajakirjast *Virittäjä*, 1978, nr 1.

³⁶Endel Aruja (1911–2008), fütisik ja arhiivaar.

³⁷Harri Kiisk (1922–2000), muusik ja ajakirjanik.

³⁸Marta Kiisk (1903–1995), farmatseut.

³⁴Lembitu Reio (1924), biokeemik.

matukogude osas mainid. Ainult siin ei või sellest kellegile hingata, siis oled kohe kommu — suhtled kommudega! Minu arvates aga on see just õige kultuurivahendamine siinpoolsest. Mõne aasta eest läks umbes 2/3 saadetud raamatutest “kaduma”, s.o. adressaat ei saanud kätte. Nüüd pole seda enam juhtunud. Võin ette kujutada, millise põnevusega seal siit saadetut loetakse. Siia on sealt tulnud ka väga häid (ja üllatavaidki) asju. Kui korra siia tuled, siis näed. Kirja ei taha panna. Kui arvad, et soomlased tahaksid midagi sellest saada, mis mul siin pakkuda on, siis võiksid selgitada, mida nad sooviksid (näiteks sellest viimasest pikast nimestikust — peale nende, mis Sina juba tellisid) ja siis Sinu kaudu võiksin saata. Siin pole neid dublette ka mõtet hoida. Ameerika arhiiv küsis ainult paar-teistkümme raamatut, Valev Uibopuu³⁹ ka mõned. Kanada arhiiv pole vastanud (ka varem kunagi mitte).

30. septembril 1978:

Peale 1. aprilli s.a. olen juurde saanud veel üle saja vana raamatu. Osa olen saanud ka isiklikku raamatukokku, nagu Hindrey “Minu elukroonika” (1929) ja Hindrey “Ja ilma ja inimesi ma tundsin viimati ka”, mis ilmus 1939. aastal ja mis kõneleb sakslaste ümberasumisest. Neid raamatuid pole veel tahtnud arhiivile edasi anda. Kummalisel kombel mõned neist kannavad minu kirjutatud kuupäevi, mis näitab, et need on pärit minu kodumaale jäänud raamatute hulgast — seega vanad sõbrad! On asju kummalisi põhja taeva all!

18. oktoobril 1978:

Eestikeelset “Üks päev Ivan Denisovitši elus” oli mul kolm eksemplari. Üks on arhiivis, teise müüsin puhta raha eest ühele arhiivi külastajale, kolmanda sai tasuta soome-ugri instituut Lundis. Muide, eelmisel aastal müüs arhiiv duplumeid 311.68 austraalia dollari eest, käesoleval aastal 108 dollari eest. Teised arhiivid said duplumeid tasuta, kuid eelmisel aastal Lakewoodi arhiiv, olles saanud riigilt suurema summa, omal algatusel tasus saatekulu üle 200 dollari ja duplumite eest 307.68. Käesoleval aastal Sydney linnaraamatukogu asutades eestikeelsete raamatute osakonna (senikuulmatu lugu! bloody foreigner’de keeles!) ostis arhiivilt duplumeid 84.00 dollari eest. Need sissetulekud võimaldasid osta vajalikke muukeelseid raamatuid, mida tasuta pole võimalik saada. Kalleimaks sel aastal oste-

³⁹Valev Uibopuu (1913–1997), kirjanik.

tud raamatuks on koguteos “Studies in honor of Alo Raun” (Louvon [p.o Bloomington], 1977).

8. detsembril 1978:

Ootan ikka veel Sinult teisi andmeid dr Mäe⁴⁰ kohta. Kahjuks ei ole ikka veel selgunud, mis saab tema arhiivist, kus on väga palju väärtuslikku nii raamatute kui kirjavahetuse näol. Mulle jääb senistest nappidest ajalehtedes ilmunud teadetest mulje, et kogu seda vara tahetakse jätta Austria riigile, kus siis eestikeelne ja muukeelne kirjavahetus, mida olevat 40 suurt kausta, võib sattuda prügimäele, sest mis huvi võiks see pakkuda austerlastele, neid säilitada.⁴¹

N. E. entsüklopeedilist teatmeteost siin ei ole. Ei tahagi just saada, ruum kipub kitsaks jääma. Ja miks seda propagandalist ja võltsi teatmeteost ikka säilitada.

17. augustil 1979:

Vahepeal sai arhiiv oma valdusesse kadunud J. Treufeldti⁴² arhiivi või vähemalt selle osa. See sisaldab tema kirjavahetust, tema kirjanuslikke katseid (ühe näidendi käsikirja, ühe loo käsikirja koolipoiste elust jm.), hulka tõlkeid N. Liidu õigusteaduslikest ajakirjadest eesti keelde Sydney ülikooli õigusteaduskonna jaoks, millised dr Tammelo⁴³ omakorda tõlkis inglise keelde. Siin keegi vene keelt ei osanud ja Treufeldt sai selle tõlketöö eest väikest tasu ülikoolilt. Siis on veel paarsada lehekülge masinakirjas mälestusi Eestist kuni Siberini ja mitme aasta jooksul seal, mis sisaldab andmeid paljude tuntud eestlaste kohta. Üldolukorrast surmalaagris annab jubeda pildi, kuigi puudub märkusi aja kohta, millal üks või teine sündmus aset leidis. Helilindid, millel ta oma mälestusi on jutustanud, on alles ühe tuttava käes ja need tulevad ka korra arhiivi. Kogu arhiivmaterjal, kirjavahetus jne. vajaks korraldamist kaustadesse, nagu olen seda teinud varem siia saadud materjaliga, kuid praegu võtab jooksev arhiivitöö

⁴⁰Hjalmar Mäe (1901–1978), poliitik.

⁴¹H. Mäe dokumendid andis Rahvusarhiivile üle Eesti Vabariigi aupeakonsul Austria Vabariigis Henn-Jüri Uibopuu 2000. aastal.

⁴²Jaan Treufeldt (1888–1979), vandeadvokaat ja ajakirjanik. Vangistati 15. II 1941 Kuressaares, 1943. aastal mõisteti 10-aastane karistus, vabanes 26. V 1954, jõudis tagasi Eestisse, kust pääses Rootsi kaudu Austraaliasse.

⁴³Ilmar Tammelo (1917–1982), jurist.

aja nii ära, et see korraldamine peab jääma edaspidiseks. Peaasi, et materjal on siin, vähemalt suuremas osas.

Võib arvata, et palju väärtuslikku materjali ja trükiseid läheb inimeste hoolimatuse ja rumaluse tõttu kaduma ja hävib. Kümned korrad olen siinses ajalehes ja arhiivitegevuse aruannetes juhtinud tähelepanu sellele, et kõik eestikeelne kirjavaras, mida inimesed enam ei vaja, tuleks üle anda arhiivile, aga ikka ja jälle kuuldub, et siin või seal on “prahti ja rämpsu” hävitatud, et mis sellega ikka teha ja hakka nüüd seda arhiivi taga otsima.

31. augustil 1979:

Täna panin posti laevapostiga arhiivis leiduvate enne sept. 1944 ilmunud eestikeelsete raamatute ja brošüüride nimestiku, mida soovisid saada. Kuna ma neid alguses kirjutasin vähe, ainult saatmiseks teistele arhiividele ja Tartu Instituudile Torontos, siis ei ole mul enam nimekirjast ära kirja ja seepärast palun need nimestikud peale vajaduse möödumist jälle mulle tagasi saata. Uuesti kirjutamine võtaks tohtu aja ja minul kasutada olev kopeerimismasin nii nõrka sinist trükki ei kopeeri. Edaspidi olen targem ja teen rohkem eksemplare. Kavas on juba pikemat aega olnud enne 1944. a. ilmunud sinise perioodika nimestiku tegemine, samuti enne 1944. a. ilmunud muukeelsete trükiste nimestiku kartoteegist väljakirjutamine, kuid aega selleks kuidagi ei leia ja pole ka tuld võtnud keegi, keda olen kutsunud abistajaks. Kõigil on kas kole palju tegemist või pole huvi niisuguste asjadega jannata, parem laduda pasjanssi või mängida bridži, see toidab vaimu rohkem.

Paari aasta eest, kui prof Ränk⁴⁴ algas teadlaste nimestiku koostamist, saatsin temale ca 700 nime ja ca 500 aadressi, kellega olin olnud kirjavahetuses või kelle olemasolust olin teadlik.

10. oktoobril 1979:

Londonist saabus paari päeva eest mõni number huvitavat väljaannet, paljundatud ajakirja “Mix and Stir” 1979. Toimetaja on elukutseline ajakirjanik eestlanna Iris Willems Marcin. Nende numbrite sisus on mõnda eestiainelist, näiteks olevat Iris tõlkinud inglise keelde Lindsaare “Vana hobuse”, mis pidavat peagi ilmuma Rüga poolt illustreerituna.⁴⁵ Võiksid, kui oled huvitatud, sellele daamile kirjutada

⁴⁴Gustav Ränk (1902–1998), etnograaf.

⁴⁵Vt *Mix and Stir*, 1979, nr 1, lk 2–3. Andmeid *Vana hobuse* ingliskeelse tõlke ilmumise kohta pole õnnestunud leida, ka puuduvad selle

ja ka endale seda väljaannet küsida. Ta kõneleb küllalt hästi eesti keelt, kuigi lahkus Tallinnast kui oli 3 a. vana. Paari aasta eest Austraalias elades käis ka arhiivi külastamas ja avaldas sellest kirjutise oma toimetatud ajakirjas, mis tol ajal kandis nime “ISN International Newsletter”.

Muidu läheb siin kiire tempoga, nagu tavaliselt, tegemist on palju. Hiljuti lõpetasin nimestiku USA 63s väiksemas raamatukogus leiduvast eestikeelsest ja eestiainelisest materjalist, millised andmed Herbert Haljaspõld,⁴⁶ töötades Filipiinide Ülikoolis Manilas saksa ja prantsuse keele õpetamise alal, oli kogunud aastail 1951–52, kuid ei töötanud neid ise läbi, vaid andis 1962. a. üle arhiivile. Siin seisid need ajapuudusel, kuni võtsin kätte ja mõne nädalase intensiivse tööga sain nimestiku valmis, milles märgitud, millises raamatukogus millist väljaannet leidub. Kas sellest kellelegi kasu on, ei tea. Ühe eksemplari saatsin USA arhiivi, teise prof Tõnu Parmingule.⁴⁷

1979. aasta novembris külastas Kaljo Käärik Austraaliat. Tööülesannete tõttu jäi tal arhiivi külastamiseks aega vaid mõni tund.

Hugo Salasoo 15. oktoobril 1979:

Kui Sydneysse jõuad, helista, siis lepime kokku, kuidas Sa siia arhiivi saad. Adolf Partsi⁴⁸ telefoni annan. Melbourne'i linnaosas South Kensingtonis ei tea ühtki eestlast elavat. Kindlasti katsu kokku saada Sir Arvi Parboga⁴⁹, kes on Western Mining Corporationi direktor, väga tore mees. Geoloogia ja mäetööstuse ülikooli kohta uurin ja teatan hiljem. Igatahes on Wollongongi ülikool siit ca 100 km lõunas suures terasetööstuslinnas Wollongong-Port Kembla ja seal on metallurgia osakonnas vanemlektoriks minu vanem poeg Nony⁵⁰.

Igatahes loodan Sind umbes kuu aja pärast näha ja saad siis silma heita ka sellele asutusele, kuhu Sinu saadetised on talletatud.

kohta andmed Peeter Lindsaare enese koostatud oma loomingu bibliograafias. Iris Willems Marcin suri 31. I 2006 Austraalias, olles 81 aastat vana.

⁴⁶Herbert Haljaspõld (1896–1963), ajakirjanik, pedagoog, majandusteadlane.

⁴⁷Tõnu Parming (1941–1998), politoloog ja poliitik.

⁴⁸Adolf Parts (1904–1996), keemik.

⁴⁹Sir Arvi Parbo (1926), mäeinsener ja tööstur.

⁵⁰Nony Salasoo (1928–1990), metallurg.

6. jaanuaril 1980:

Vahepeal saabus Sinult 11. detsembril väga huvitav kiri, pr. Mäkise kirja ärakiri. Näib, et vana kirjavara on ikka kõige kindlam paigutada väljaspool Eestit asuvaisse eesti arhiividesse.

Loodan, et jäid oma rännakuga siia “alla” rahule ja oled nüüd suutnud end sellest juba välja puhata. Tore oli Sind näha saada, kahjuks oli seda vaid paariks tunniks.

Minul kulus vana aasta lõpp arhiivi tegevuse ülevaate koostamisele ja saatsin seda välja ligi 300 eksemplari kõigile mandreile, 5–6 eksemplari ka Eestisse, nagu igal aastal ja seni pole ükski sinna saadetust kaduma läinud.

3. detsembril 1980:

Esimesel detsembril jõudis siia Sinu mahukas saadetis arhiivile, tuues väga põneva ja väärtusliku sisu. Saadetises leidis “T. Mutsu laenuaraamatukogu raamatute nimekiri” (1918), siis Soroptimistide klubide nimekiri ja Põhjala ringkiri. Eriti põnev on sirvida Mutsu raamatute nimekirja — mida kõike omal ajal eesti keeles ei trükitud! Loe nagu romaani!

Paar nädalat tagasi külastas arhiivi kirjanik Arvo Valton Eestist. Oli arhiivis õige mitu tundi. Nägi ja kuulis asju, millest tal varem polnud aimugi ja saab sellest nüüd romaani kirjutada, kui korra üle Uus-Gini, Havai ja Jaapani kodumaale tagasi jõuab. 13 aastase oli küüditatud koos ema ja vennaga Siberisse, kust sai koju tagasi peale Joosepi⁵¹ surma. Elukutselt mäeinsener, kuid nüüd elab ainult oma teoste kirjutamisest ja avaldamisest. Oli kõigest mis nägi ja kuulis ülimalt huvitatud. See külastajate valgustamine kuulub “kultuurivahetamise” juurde, mida Veksa nii ägedalt propageerib. Eks ma siis katsun “vahendada”, niipalju kui saab.

16. märtsil 1982:

Vahepeal, õieti küll alati on siin olnud kibedad ajad, sest materjali tuleb palju, aastad kipuvad asjaajamist juba aeglustama, üle kümne kirja päevas ei suuda enam kirjutada, möödunud nädalal tuli sisse ca 60 jooksvat meetrit uusi terasriiuleid, mis vajavad kokkumonteerimist ja ülesseadmist ja kui see tehtud, siis võtab mõne nädala, kuni kirjavara saab jälle lahedamalt riividele ära paigutada. Senised

⁵¹S.t Jossif Stalini.

210 jooksvat meetrit olid juba pinguli täis, nüüd muutub olukord mõneks aastaks jälle lahedamaks.

Kui vähegi aega saan, katsun ka uue lisa koostada vahepeal juurde saadud vanemast kirjavarast. Oleks põnev teha ka nimestik muukeelsete vanemate trükiste kohta, mis siin olemas, nendegi hulgas on huvitavaid ja haruldasigi väljaandeid, aga neid on väga palju ja lihtsalt ei jätku selleks aega. Muide ei tea, kui palju neist nimestikest kellelegi või üldse kasu on või oleks. Vahest ainult see tegemiserõõm minul. . .

Sinul läheb nüüd ka kindlasti vaba aja poolest elu kibedamaks sest mälestuste ja memuaaride kirjutamine võtab Sul tohutut aega, pealegi, kus Sinul on tohtu palju huvitavat ja põnevat, mis läbi elatud ja tehtud ja mis kõik tuleb paberile panna. Ära unusta siis üht koopiat sellest reserveerimata sinsele arhiivile.

Alles hulk aastaid hiljem sai Hugo Salasoo selgust Oskar Looritsa arhiivi saatusest, mille Loorits oli lubanud Austraaliasse saata.

10. aprillil 1982:

Loorits lubas oma mälestused mõni nädal enne surma,⁵² ca 2000 masinikirja lehekülge siia saata, kuid jäi hiljaks. Kas need veel alles on või hävitati, kui liiga “palava” sisuga, pole teada. O. Looritsa arhiivi ja raamatukogu saatuse kohta otsisin aastaid lähemaid andmeid. Tema abikaasa ega tütrede kirjadele ei vastanud. Lõpuks leidsin tema naiseõe, pr. Alma Hiitose, kes kirjaga 8. maist 1978 kirjutas järgmist: “O. Looritsa järelejäänud arhiivi deponeeris ta tütar Saida Rannaleet augustis 1974 Soome Kirjanduse Seltsi Rahvaluule arhiivi juurde, kuna pidasime seda kindlamaks kui Looritsa enda asutatud ERA-d Tartus. Soomes on Looritsa avaldamata käsikirjad ja poolvalmis tööd pärast korraldamist ja registreerimist teadlaste kasutada kohapeal. Tema kirjavahetus pärast garanteerimist aastaid samuti.”⁵³

15. juunil 1982:

Loodan mõne nädala jooksul jälle teha nimestiku arhiivile saadud enne 1945. aastat ilmunud eestikeelseid raamatuist, mis oleks

⁵²Oskar Looritsa kiri kannab kuupäeva 24. VI 1961; Loorits suri 12. XII 1961.

⁵³Oskar Looritsa arhiiv on 2005. aastal Helsingist Soome Kirjanduse Seltsist toodud Tartusse Eesti Kirjandusmuuseumi.

IV täiendus nimestikule 13. märtsist 1977. Saadan sellest siis ühe eks. Sinule, nagu varemaistki. Ühe eks. saab USA arhiiv ja Tartu Instituut Torontos (dr. Aruja). Arvan, et on hea, kui mitmel pool on teada, mis kusagil olemas. Kahjuks USA arhiiv ega Aruja pole jõudnud nii kaugele, et oma kogudest samasugust nimekirja teha. Hiljuti sain juurde “Jutlusse Ramatu...”⁵⁴, trükitud Tallinnas sel aastal, kui prantsus Moskvas käis, s.o. aastal 1812, siis veel Kreutzwaldi “Kalevipoja” eestikeelse väljaande esimese trüki Kuopios 1863⁵⁵, Kreutzwaldi “Paar sammukest...”⁵⁶ 1853 ja õige mitmeid väärtuslikke vanu väljaandeid.

Kirjavahetus oli viimastel aastatel hõredam, ka kirjad lühemad. Juttu on ka omavahelistest telefonikõnedest, millest ju jälgi pole. 1988. aasta lõpul toimus Austraalias ESTO, mistõttu said arhiivi külastada eestlased mitmelt mandrilt. Sagenesid Eestist saabunute visiidid arhiivi, sest “perestroika” avaldas mõju ka välissuhtlusele. 1989. aastal külastas arhiivi kaheksa kodueestlast.

14. aprillil 1988:

Kodumaas nr. 12/88⁵⁷ ilmunud kirjutise tõttu jutustan järgmist: 1973. aasta juunis saabus Tartu Ülikooli teadusliku raamatukogu direktorilt Laine Peepilt⁵⁸ kiri, milles tänas arhiivi tegevuse ülevaate eest ja teatas soovist astuda trükiste vahetusse, saates kirja kaasas nimestiku 38 tiitliga valiku tegemiseks. Minu poolt aga mingit ülevaadet ega kirja saadetud polnud, nähtavasti saatis ülevaate keegi teine. Seda ka teatasin. Samuti teatasin ka, et olen nõus paguluses ilmunud kirjandust saatma, soovides sealt vastu enne 1944. aastat ilmunud kirjavara. Sealt saabunud nimestikust palusin saata mõningaid raamatuid, ilmunud aastail 1879–1925. Need ka tulid.

⁵⁴Vt *Jutlusse Ramat, mis sees Pühhapäwade, Pühjade, ja Palwepäwade Jutlussed, Eesti-Ma rahwa õppetuseks on kokkopandud*. Tallinn: Keiserlik Konsistorium, 1812. 651 lk.

⁵⁵Tegelikult 2. trükk: *Kalevi poeg: Üks ennemuistene Eesti jut. Kaheskümnes laulus*. [Võru: F. R. Kreutzwald], 1862, mis trükiti Kuopios.

⁵⁶Vt *Paar sammokest rändamise-teed: Üks elo-puu küllest nopitud mälestuseleht*. Tartu: H. Laakmann, 1853. 47 lk.

⁵⁷Vt J. Kahk. Kultuurifondi ühest tegevussuunast. — *Kodumaa*, 23. III 1988.

⁵⁸Laine Peep (1932–2001), raamatukogutegelane, Tartu ülikooli raamatukogu direktor 1962–1990.

Sellest peale on raamatute vahetamine kestnud tänini, arhiiv on saanud palju väärtuslikku kirjavara.

1974. a. sai arhiiv Eesti Teaduste Akadeemia raamatukogu Baltika osakonna direktorilt V. Millerilt⁵⁹ soovi, saada arhiivi poolt 1969. aastal välja antud võõrkeelsete trükiste nimekirja. Oli sellest kuulda saanud ühelt siit seal külas olnud minu tuttavalt. See väljaanne jõudis sinna kohale ja siis algas raamatute vastastikune vahetamine, valiknimestike järgi, mis samuti nagu TÜga, on kestnud tänini mõlemapoolse rahuloluga.

Oli teada, et enamik, kui mitte kõik siit saadetud pagulaskirjandus paigutatakse seal nn. suletud fondidesse, kust ainult üksikud huvitatud neid eriloaga näha saavad, kui luba antakse. Pidevalt läks kaduma minu poolt sugulastele ja tuttavatele saadetud raamatuid, kuid arvasin, et vähemalt tsensorid neid lugeda saavad ja see on kasulik.

Nüüd käis 6. aprillil arhiivi külastamas Eestist siin külas viibiv omaaegne “Eesti Looduse” toimetaja, loodusteadlane Linda Poots⁶⁰, praegu pensionil, kuid osalise ajaga töötamas Tartu Ülikooli raamatukogus. Tema jutustas, et nüüd on suletud fondidesse paigutatud pagulaskirjandus vabamaks antud ja neid saavad eriloata näha ja lugeda ülikooli professorid, kirjanikud, kirjanduslõulased jne. Ta mainis ka, et tema arvates on TÜ raamatukogu saanud kõige enam pagulaskirjanike teoseid just siinselt arhiivilt.

Kui “Kodumaa” kirjutis Juhan Kahki⁶¹ külastusest arhiivi siin maal laiemalt teatavaks saab, siis saan kindlasti mõnelt fanaatiliselt “rahvuslaselt” pähe. On ju kohutav üllatus: Salasoo — kommunist!!! Mind see eriti ei häiri. Dixi et animam salvavi!

Juhan Kahk 29. veebruaril arhiivi külastades oli siinselt kõigest väga huvitatud ja muidugi üllatatudki. Sest isegi tema ei olnud aimanud kõike, mida pagulased on aja jooksul saavutanud. Ta ei maininud ka sõnagagi pagulasarhiivide Eestisse üleviimise vajadust, kuid arvas, et sinne materjal on väärtuslikuks allikmaterjaliks.

28. oktoobril 1990:

Vastan täna õige lühidalt, mõne nädala pärast loodan pikemalt teha, kui olen leidnud Sulle vajalike keemikute nimesid ja aadresse, lisaks

⁵⁹Voldemar Miller (1911–2006), raamatuteadlane ja ajaloolane, Eesti TA raamatukogu baltika osakonna juhataja 1952–1977.

⁶⁰Linda Poots (1929), zooloog.

⁶¹Juhan Kahk (1928–1998), ajaloolane.

neile, mis leiad raamatust “Eesti teadlased väljaspool kodumaad”. Ma arvan, see raamat peaks Sul olema.

Prof Partsi fotot mul pole. Kui sul on 1969 siin ilmunud raamat “Austraalia eestlased sõnas ja teos”, siis selle lk. 18 on hea Partsi foto. Kui see ei õnnestu, siis on võimalik fotot temalt endalt küsida. Elab Thirlmeres. Ma pole teda mitu aastat näinud, ma ei saa ise enam kodunt välja, jalad ei kannu.

Kui keemikute nimekirja ka metallurgid kuuluksid, siis võiks sinna võtta ka “Eesti teadlased väljaspool kodumaad” lk. 112 minu poja Nony Salasoo nimi. Raamatus antud andmeile tuleks lisada: surnud 19. augustil 1990.

See kiri Kaljo Käärikule jäi viimaseks. Hugo Salasoo elutee lõppes 12. oktoobril 1991, 90. eluaasta künnisel. Hugo Salasoo pidas arhivaariametit päevapealt 38 aastat. 8. jaanuaril 1991 andis ta ameti üle poeg Innole⁶², kes lahkarvamuste tõttu Austraalia Eesti Seltside Liiduga astus 30. juunil 1994 ametist tagasi. Alates 1. juulist 1994 asub Eesti Arhiiv Austraalias Sydney Eesti Majas, arhivaariks Maie Barrow.

Tänu Hugo Salasoo määratule innule materjalide hankimisel saabus arhiivi hulganisti väärtuslikku vaimuvara. Kirgliku järjekindlusega püüdis ta muretseda kõike Eesti-ainelist, mille kohta oli leidnud teavet. Pidevalt esitas ta eesti pagulasajakirjanduses arhiivi aruandeid ja üleskutseid, kus selgitas eesti kirjanduse ja arhivaalide kogumise ning säilitamise vajadust. Seetõttu teati ja tunnustati arhiivi eestlaste hulgas üle maailma. Usaldust lisan seegi, et arhivaar kunagi ei unustanud kirjadele vastamast ja saatetiste eest tänamast. Eriliselt väärtustas ta teadustöid, tuleta-des oma korrespondentidele pidevalt meelde, et arhiivi ei unustataks. Ka Kaljo Käärik pälvis meeldetuletusi — ei temal endal, pereliikmetel ega teistel Rootsis elavatel eesti teadlastel pole midagi uut ilmunud, mis veel arhiivi saatmata. Hoogne vahetustöö käis teiste pagulasarhiivide ja Eesti raamatukogudega. Viimastest kuigi palju ei räägitud, kartes etteheiteid teistelt pagulas-telt ja süüdistusi koostöös kommunistliku Eestiga. Nagu kirja-vahetusest selgub, sai arhiiv juba 1970. aastatest Eestist pidevalt enne 1944. aastat ilmunud kirjandust, saatjateks Tartu ülikooli raamatukogu ja Eesti Teaduste Akadeemia raamatukogu, ka Kir-jandusmuuseum. Nende asutuste kogud täienesid pagulasraama-tutega, mis jäid küll paraku ligi paarikümneks aastaks lugejatele

⁶²Inno Salasoo (1929), keemik.

kättesaamatuks. Hugo Salasoo on avaldanud mõtet, et Eestil oleks pidanud olema arhiiv välismaal juba enne sõda, et tagada eesti-keelse kirjanduse kindlamat säilimist poliitilises tormituules.

Arhiivi oli Hugo Salasoo kogunud ligi 25 000 trükist, neist pooled eesti autorite teadustööd ligi 800 autorilt. Trükiseid on kogutud 46 keeles. Suurima arvu teadustöödega on esindatud Johannes Piiper⁶³, Jüri Kaude⁶⁴, Felix Oinas, Arthur Võõbus⁶⁵, Mart Männik⁶⁶, Indrek Martinson⁶⁷, Elmar Leppik⁶⁸, Rein Silber-berg⁶⁹, Matti Anniko⁷⁰, Vello Helk⁷¹, Jaan Puhvel⁷², Ernst Öpik⁷³, Rein Taagepera, Enn Nõu⁷⁴, Jaak Peetre⁷⁵, Ilse Lehiste⁷⁶, Elmar Järvesoo, Peep Algvere⁷⁷, Hans Kauri⁷⁸, Lembitu Reio, Endel Tul-ving⁷⁹, Alo Raun⁸⁰. Saabunud dublette saadeti teistele pagulasar-hiividele, mõnikord ka müüdi huvitatud kaasmaalastele. Suurem osa materjale tuli arhiivi siiski tasuta pagulas kirjastustelt ja auto-ritelt. Tulu sai EAA Austraalia Eesti Seltside Liidu poolt igal aastal korraldataval Eesti rahvuskapitali korjandusel kultuurivarade säilitamise sihtkapitalile laekuvast rahast, samuti rahvuskapitali annetustest ja pärandustest.

Imetlust väärrib Hugo Salasoo tohutu töövõime, mis püsis kõrge vanuseni, kuigi 1978. aasta detsembris, rohkem kui 10 aastat enne jäädavat lahkumist ta tunnistab:

⁶³Johannes Piiper (1924), loodusteadlane.

⁶⁴Jüri Kaude (1921), arstiteadlane, radioloog.

⁶⁵Arthur Võõbus (1909–1988), usuteadlane.

⁶⁶Mart Männik (1930–1998), arstiteadlane.

⁶⁷Indrek Martinson (1937), aatomifüüsik.

⁶⁸Elmar Leppik (1898–1978), botaanik.

⁶⁹Rein Silberberg (1932–2001), füüsik.

⁷⁰Matti Anniko (1947), arstiteadlane.

⁷¹Vello Helk (1923), ajaloolane ja arhivaar.

⁷²Jaan Puhvel (1932), keeleteadlane.

⁷³Ernst Öpik (1893–1985), astronoom.

⁷⁴Enn Nõu (1933), arstiteadlane ja kirjanik.

⁷⁵Jaak Peetre (1935), matemaatik.

⁷⁶Ilse Lehiste (1922), keeleteadlane.

⁷⁷Peep Algvere (1935), arstiteadlane.

⁷⁸Hans Kauri (1906–1999), zooloog ja ökoloog.

⁷⁹Endel Tulving (1927), psühholoog.

⁸⁰Alo Raun (1905–2004), keeleteadlane.

Olen väsinud ja tüdinud. Ei hooli enam millestki. Ainult arhiivi ei saa jätta: selle kaudu tasun oma võlga Eestile, kes mind kasvatas ja mulle hariduse andis, ja seda võlga on veel üsna palju tasuda. Kas jõuangi kõike või tuleb enne ära minna, nagu paljud teised on minust varem läinud (Salasoo 1998: 396).

Kuigi kõik saabunu hoolikalt registreeriti, osutus trükiste leidmine pärast arhivaari manalateele minekut ilma tema hiilgava mäluta peaaegu võimatuks. Materjali süstematiseerimine ja kataloogimine on arhiivi praeguste hooldajate mureks, sest suures arhivaalide hulgas orienteeruda pole lihtne. Hugo Salasoo oli arhiivitöö kutsumuseks ja tema eesmärgiks oli rahvuskaaslaste vaimuvara võimalikult täielik kogumine. Nii pani ta aluse kõige suuremale eesti arhiivile väljaspool kodumaad — Eesti Arhiivile Austraalias, mille unikaalne kogu tuleb kindlasti säilitada tulevastele põlvedele.

Kirjandus

- H. S. [= H. Salasoo] 1968. Märkmeid Eesti arhiivist. — *Meie Kodu*, 5. IX
- Eesti Arhiiv Austraalias saab tulekindla erihoone. 1968. — *Eesti Päevaleht*, 9. III
- Ollino, R. 1988. Austraalia Eesti Seltside Liit. — *Eestlased Austraalias*. I. Toim. Õie Haas, Voldemar Siska. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, lk 167–179
- Salasoo, Hugo 1988. Eesti Arhiiv Austraalias. — *Eestlased Austraalias*. I. Toim. Õie Haas, Voldemar Siska. Adelaide: Austraalia Eesti Seltside Liit, lk 147–166
- Salasoo, Inno 1998. *Linad ja takud: Dr. pharm. Hugo Salasoo elu ja töö 1901–1991*. Tartu: Vanemuise Seltsi Kirjastus

ANNE VALMAS (sünd. 1941) on lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo-keeleteaduskonna eesti keele ja kirjanduse osakonna 1965, filosoofia-doktor kultuuriajaloo alal 2003. Töötanud Tallinna Tehnikaülikooli Raamatukogus, Eesti Rahvusraamatukogus ja 1989. aastast Eesti TA Raamatukogus (praegu Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu) väliseesti kirjanduse osakonna juhatajana, 1998–2003 direktorina, a-st 2004 teadurina, a-st 2008 väliseesti kirjanduse keskuse juhataja-teadurina.